

INTERPRETACE, ROZUMĚNÍ, GRAMATIKA: ODPOVĚĎ DEZIDERU KAMHALOVI

Petr Kot'átko

Pokud jsem něco nepřehlédl, inteligentní kritika je to jediné zadostiučinění, ve které může doufat autor filosofické knihy. V posledním čísle *Organonu* mi tuto satisfakci poskytl Dezider Kamhal:¹ po Mariánu Zouharovi a Petru Stojanovi mi tak nabídl další příležitost k přehodnocení, nebo alespoň k důkladnějšímu zdůvodnění a pečlivější formulaci mých stanovisek. Jak je zřejmé z Kamhalových publikací a jak potvrzuje i jeho recenze mé knihy, naše filosofické zájmy se v některých podstatných ohledech překrývají, a nejen to: v rámci tohoto průniku sledujeme (do jisté míry) stejné priority a snažíme se vystříhat stejných chyb. To je nejlepší východisko ke kritické konfrontaci.

S první Kamhalovou námitkou budu ovšem velmi rychle hotov: přijímám ji, to je to jediné, co se s ní dá dělat. Na s. 558 recenzent poukazuje na to, že moje formulace nutných podmínek porozumění promluvě (v úvodu kap. B.I a jinde) nebere v úvahu evidentní fakt, že ne všechny mluvní akty mají propoziční obsah (srov. „Hele!“, „Au!“, „Nazdar!“, „Fuj!“ a bezpočet dalších). Když tedy například říkám „Snadno se shodneme, že nelze porozumět promluvě, aniž rozpoznáme její propoziční obsah a výpovědní sílu“ (s. 93), bylo by (bývalo) korektní dodat, že se omezují na promluvy, které mají oba tyto parametry. Hlavním tématem knihy je konstituce propozičního obsahu našich myšlenkových a komunikativních aktů (její externí zdroje a její subjektivní parametry): promlouvám bez propozičního obsahu tedy, při vší úctě, chybí právě to, co mě (v dané chvíli) zajímá nejvíc. Nejsou zde proto předmětem diskuse.

Identifikace významu promluvy, to jest (s uvedenou výhradou) propozičního obsahu a výpovědní síly aktu, který je v ní vykonán, nabývá podle okolností velmi rozmanitých podob:

- (1) Může být založena na rozpoznání významu užitě věty a relevantních parametrů kontextu plus na předpokladu, že význam věty

¹ Kamhal (2007); Kot'átko (2006).

lze (v dané komunikativní situaci) beze zbytku přenést do významu promluvy. Aniž bych se chtěl podbízet, mohu konstatovat, že vysloví-li mluvčí *M* třímající bambitku (která neoddiskutovatelně míří na mou hrud') větu „Ruky hore!“ (dále jen V_1), moje znalost slovenštiny spolu s předpokladem, že *M* se vyjadřuje standardně, mi umožní identifikovat (doslovný) význam jeho promluvy jako příkaz, abych zvednul ruce.

- (2) Pro někoho, komu chybí i moje chabá znalost slovenštiny, může být význam promluvy zřejmý z kontextu (připomínám bambitku a dodávám, že ústí hlavně opakovaně naznačuje pohyb vzhůru, aniž by přestalo mířit na adresáta).
- (3) Teď si pro změnu představme, že pronesení V_1 je obligatorní součástí nějakého rituálu, řekněme svatebního obřadu (čtenáři omluví moji neznalost slovenských reálií), a předpokládejme, že jeden z přihlížejících si stejně jako adresát promluvy v (2) není schopen poskládat význam V_1 z významů užitých slov a způsobu jejich spojení. Stále má ještě šanci identifikovat význam promluvy (vyslovení V_1) díky jejímu místu v řetězu úkonů, které tvoří rituál.
- (4) Ten, kdo kromě slovenštiny neovládá ani (životně důležité) umění vyhodnocovat situace typu (1) (resp. (2)) nebo (3), má stále možnost identifikovat význam promluvy se stejnou jednoznačností jako jeho protějšky v případech (1) – (3): totiž pomocí deskripce typu „význam první promluvy, kterou pronesl ten pán s bambitkou (ten pán s úředními deskami) poté, co se vynořil z houští (z květinové dekorace)“.

Zatímco výkony posluchačů v případech (1) – (3) si přes svou rozdílnost bezpochyby zaslouží společné označení *interpretace*, v případě (4) tomu tak evidentně není. Pojmovou operaci, k níž se uchýlil posluchač v této verzi, a která je nám dostupná v každé situaci, v níž jsme schopni identifikovat nějakou promluvu, nejspíš ohodnotíme jako výraz bezradnosti: jako rezignaci na interpretační výkon. Je-li vyústěním interpretace v případech (1) – (3) správná *identifikace* významu promluvy, výsledek zřejmě ohodnotíme jako *porozumění*: to je naplnění, k němuž směřuje interpretační akt. Naproti tomu správná identifikace významu v případě (4) evidentně nezakládá porozumění: o mluvčím, který nemá k dispozici nic jiného než deskripci uvedeného druhu, zřejmě řekneme, že neví, o co běží. Tento rozvleklý výklad je v dané chvíli to nejurčitější, co mohu říci v odpověď na

Kamhalovu poznámku, že mu není jasné moje pojetí vztahu mezi interpretací promluvy,² identifikací jejího významu a rozuměním.

Předchozí komentář k případu (4) by nás neměl strhnout k obecnému závěru, že deskriptivní identifikace jakéhokoli parametru významu promluvy je přiznáním neporozumění (nebo přinejmenším vyznačuje mezeru v rozumění). V opačném případě bychom museli připustit, že nerozumíme (nebo jen neúplně rozumíme) podstatné části promluv zaznívajících v běžné konverzaci, a dostali bychom se do rozporu s obecně sdíleným hodnocením každodenních komunikativních situací. Teorie významu, jak ji chápu já, by se tak ocitla v kritické situaci: nevidím důvod konstruovat teoretický pojem rozumění emancipovaný od užívání slova „rozumění“ (resp. „rozumět“) v komunikativní praxi. Chápu-li recenzenta správně, hodnotí moji pozici jinak a dospívá k závěru, že jsem se nevyvaroval toho, co jsem před chvílí označil jako kritickou situaci (s. 557).

Z jeho příkladů vybírám (pro začátek) ten lyričtější: větu „Jano je zaľúbený do Marienky“ (dále jen V_2). Recenzent konstatuje, že k tomu, abychom jí porozuměli, nepotřebujeme „jakkoli identifikovat referenty“ (jmen, která obsahuje; s. 558). S tímto konstatováním souhlasím bez výhrad: protože je ale proneseno v polemickém tónu, nezbyvá mi než poukázat na to, že v pasáži (mé knihy), z níž cituje recenzent, nemluví o porozumění větě, ale o porozumění promluvě. Tyto dvě věci spolu samozřejmě souvisejí, mimo jiné takto: rozumět V_2 (jako typu) znamená vědět, že užitím V_2 v promluvě X mluvčí vykoná tvrzení, které je pravdivé právě tehdy, když osoba označená v X jménem „Jano“ je v době pronesení X zamilovaná do osoby označené v X jménem „Marienka“. Výraz „vědět“ užívám v tomto kontextu velmi široce: tak, aby zahrnoval i praktickou (a racionálně nereflektovanou) schopnost interpreto-

² Terminologická poznámka: výraz „výpověď“, který Kamhal užívá na tomto a dalších místech, chápu (z kontextu) jako protějšek českého slova „promluva“: jinými slovy, jde o dva překlady anglického „utterance“. Oba tedy označují jakýkoli pozorovatelný akt (vy-slovení věty, gesto, střídavé zakrývání a odkrývání hořící lucerny, umístění květináče na okno, psaní), případně jeho produkt (zvuková událost, optický efekt, nová konfigurace předmětů, skvrny na papíře), k němuž přistupujeme jako k potenciálnímu nositeli významu. Naproti tomu české slovo „výpověď“ užívám na stejné úrovni obecnosti jako „mluvní akt“: spadají pod něj všechny akty, které lze identifikovat určením jejich výpovědní síly a (zpravidla také) propozičního obsahu. Výraz „výpovědní síla“ (též „ilokuční síla“, případně „ilokuční funkce“) je můj překlad termínu „illocutionary force“: Kamhalova verze je „ilokuční účinnost“ (srov. jeho pozn. 1 na s. 559).

vat užití V_2 podle uvedeného schématu. O osobě, která s touto znalostí (s touto schopností) přistupuje k interpretaci promluvy, v níž je užitá věta V_2 , už nemohu říci, že není schopna identifikovat referenty obou jmen (v.v.). I kdyby šlo o náhodně zaslechnutý útržek z rozhovoru zcela neznámých lidí, interpret má k dispozici přinejmenším deskripci typu „osoba, kterou tato paní právě označila jménem „Jano““ – a totéž, pokud jde o Janův krásnější protějšek (odmítám vzít na vědomí Kamhalovo upřesnění, že jde o „škaredou a moudrou blondýnku“; s. 558). Splňuje-li deskripci přesně jedno individuum, poskytuje jednoznačnou *identifikaci* osoby, o níž je v promluvě řeč; a má-li interpret dobré důvody věřit, že tomu tak je, poskytuje mu deskripce také solidní *identifikační znalost*. Tato znalost referentu je nepokrytě parazitní („deferenční“ zní o něco lépe) a nabýváme ji podezřele levně: ale kdybychom ji odmítli považovat za dostačující základ porozumění, museli bychom připustit, že nerozumíme většině promluv, v nichž se užívají jména cizích lidí. Pro obecné termíny platí totéž. Řekne-li někdo „V českých řekách ubývá cejnu“, vyložím si to tak, že v českých řekách (v blíže neohrazené přítomné době, do níž spadá promluva) ubývá ryb, které odborníci označují jako „cejny“ (žádné obsažnější určení k dispozici nemám), a budu trvat na tom, že jsem mluvčímu porozuměl. V opačném případě bych musel přiznat, že nerozumím podstatné části běžné konverzace, novinových zpráv atd. Tuto toleranci k deskriptivním parafrázím nelze stupňovat donekonečna: pokud si z konkrétního užití věty V_2 budu schopen odnést jen to, že osoba, kterou mluvčí označuje jménem „Jano“, je ve vztahu, který mluvčí označuje (případně: který se ve slovenštině konvenčně označuje) výrazem „je zaľúbený do“, k osobě, kterou mluvčí označuje jménem „Marienka“, stěží to uznáme za příklad porozumění. Komplikace ale mohou nastat i v úvodní verzi příkladu s větou V_2 , v níž šlo „pouze“ o identifikaci referentů vlastních jmen.

Zatím jsme uvažovali o situaci, v níž (parazitní) deskriptivní parafráze zcela dostačuje našim identifikačním nárokům: interpretace neřeší problém vztahu tohoto určení k případným dalším identifikačním určeními a porozumění, které je jejím výsledkem, není v žádném ohledu deficitní. To se může velmi snadno změnit. Dejme tomu, že vyvstane otázka, zda osoba, k níž aktuální mluvčí referuje pomocí jména „Marienka“, je identická s osobou, o níž nedlouho předtím mluvila druhá z besedujících žen, když řekla: „Marienka je zaľúbená do Deža“. Předpokládejme, že si jako svědek rozhovoru na takovou otázku odpovím kladně – zatímco

oběma účastnicím je bez dalšího jasné, že je řeč o dvou osobách. Důsledkem mého omylu může být například chybný závěr „Jano je zamilovaný do osoby, která je zamilovaná do Deža“. Pokud se, povzbuzen touto inferencí, pokusím přispět do hovoru větou „Mám dojem, že Jano ostrouhá“, bude jen přirozené, když budu odbyt slovy „To ste tomu zle rozumeli.“ Můj omyl byl fatální pro pochopení toho, o co jde (o kom se mluví) v konverzaci a pro zachycení její kontinuity: strohý verdikt je proto zcela namístě. Moje neporozumění přitom není výsledkem toho, že by nebyla splněna některá z obecně nutných podmínek porozumění promluvám, v nichž se užívá vlastních jmen: je výsledkem chybného řešení zvláštního interpretačního úkolu, který vstal v dané komunikativní situaci, a tak zmnožil nutné parametry rozumění (a tedy i příležitosti k neporozumění). Neporozumění promluvy může být, jak je zřejmé, způsobeno i chybným vztahením promluvy ke zbytku konverzace (v našem případě chybným řešením problému koreference).

V jiném Kamhalově příkladu užívá mluvčí věty „Prived' mi sem Jana Nováka“ a adresát „neví, na koho toto užití jména referuje“ (já bych řekl: nemá k dispozici jiný prostředek identifikace než deskripci typu „osoba, kterou náčelník právě teď označil jménem ‚Jan Novák‘“). Snadno se s recenzentem shodnu, že to nemusí být příklad neporozumění, a dodávám, že i z takové situace může vést spolehlivá cesta ke splnění rozkazu (například: adresát najde v seznamu příslušníků pluku jediný výskyt jména „Jan Novák“ s připojenou informací o hodnosti a zařazení plus číslo ubikace; na zbytek se snadno doptá). Ale představme si, že adresát zná dva příslušníky pluku jménem „Jan Novák“ a není schopen určit, který z nich je relevantním kandidátem na roli referentu daného užití jména (dejme tomu proto, že nesledoval předchozí náčelníkův výklad, který nabízel jasný klíč). Zároveň má všechny důvody předpokládat, že veliteli nejde o to, aby byl přiveden kdokoli, kdo se jmenuje „Jan Novák“. Pak není schopen určit podmínky splnění rozkazu (není schopen rozhodnout se mezi dvěma neslučitelnými „satisfaction conditions“ daného mluvního aktu), přestože perfektně rozumí užití věty, a na otázku „Rozuměl jsi rozkazu?“ může (po pravdě) odpovědět jen záporně. Odpověď „Chápu, co mám udělat, ale nevím, koho mám přivést“ by zněla bizarně i v armádních kruzích (Kamhalova verze zní: „Chápeš, čo odo mňa chceš, ale neviem, ktorého Jana Nováka máš na mysli“; s. 558). Tolik moje zkušenost z roční vojenské služby v ČSLA.

Obecně vzato, nevidím způsob, jak vymezit ostrou hranici mezi: (1) porozuměním jazykové promluvy; (2) tím, co už nepatří k porozumění

promluvě, ale k porozumění komunikativní situaci (k obecné schopnosti „vyznat se v situaci“). Tato „neurčitost“ neparalyzuje komunikaci o nic víc než kterákoli ze známých neurčitostí, na něž poukázal W. V. O. Quine: nejbližší analogií k našemu příkladu je quinovská „inextricability of meaning“ (jde o nemožnost principiálního vedení hranice mezi znalostí významu výrazu a mimosémantickými znalostmi, které s ním spojujeme – „collateral information“).

Velmi mě potěšilo Kamhalovo porozumění pro můj (monstrózní) poznámkový aparát; zároveň mi nezbývá než souhlasit s jeho konstantováním, že „mnohé v knize jen letmo zmíněné věci by si zasloužily obšrnější výklad“ (s. 559). Kamhalova kritika je dobrým podnětem k tomu, abych se o to pokusil dodatečně alespoň v jednom bodě: jedná se o problém *gramatických výpovědí* (či vět) ve Wittgensteinově smyslu. Při užívání tohoto termínu (které recenzent kritizuje jako newittgensteinovské, srov. s. 559), vycházím z Wittgensteinova rozlišení povrchové a hloubkové gramatiky (v par. 664 Filozofických zkoumání³ – dále jen FZ), které má zachytit dva rozdílné parametry užívání výrazu. První se týká jeho funkce „ve stavbě věty“ (srov. též spojení „gramatická větná forma“ v par. 22 FZ), jinými slovy jeho syntaktické role. Druhý se týká jeho komunikativní funkce: principů nebo předpokladů jeho fungování v jazykových hrách. Když například Wittgenstein konstatuje, že „gramatika slova ‚mínit‘ není podobná gramatice výrazu ‚něco si představovat‘“ (par. 39 FZ pod čarou), jde evidentně o gramatiku ve druhém smyslu: užívání obou výrazů se váže na rozdílné podmínky („jedině v nějaké řeči mohou něco mínit“). Na úrovni „povrchové gramatiky“ je zde naopak podstatná shoda: oba predikáty mají stejnou valenci a oba mohou uvozovat vedlejší větu obsahovou s „že“. Podobně když na jiném místě Wittgenstein poznamenává, že mínění něčeho „je otázka úmyslu“ (odd. IX FZ, s. 273), můžeme to interpretovat tak, že mezi výrazy „mínit“ a „zamýšlet“ je významná souvislost na úrovni hloubkové gramatiky, jinými slovy, že mezi jejich rolami v našich jazykových hrách je podstatný vztah.⁴ Totéž se týká Wittgensteinovy poznámky o „úzké příbuznosti“

³ V následujících odkazech cituji z Wittgenstein (1993).

⁴ Griceovu (neúspěšnou) snahu definovat pojem „mínit něco promluvou“ specifikací „primitivních“ záměrů mluvčího pak můžeme chápat jako pokus explikovat tuto souvislost. Korelátlem k Wittgensteinově charakteristice mínění (něčeho promluvou) jako záležitosti záměru je negativní konstatování, že věty typu „Mínil jsem toto“ a „myslel jsem na toto“

mezi gramatikami slov „věděť“, „být schopen“ a „chápat“ (par. 150 FZ); ve stejném smyslu nás studium gramatiky výrazu ‚vysvětlení významu‘ „něco naučí o gramatice slova ‚význam‘“ (Modrá a hnědá kniha, s. 21⁵) atd. A v tomtéž smyslu užívám slova „gramatický“, když komentuji Wittgensteinovu poznámku (z par. 248): „Věta ‚Pocity jsou soukromé‘ je srovnatelná s větou ‚Pasiáns hraje člověk sám‘“. V knize (v pozn. 71 na s. 85) toto srovnání interpretuji tak, že větu „Pocity jsou soukromé“ můžeme chápat jako gramatickou: popřít ji, případně užívat slovo „pocity“ (nebo užívat věty, v nichž připisujeme pocity sobě či jiným) v rozporu s ní, by bylo gramaticky defektní ve stejném smyslu jako říci „Pojď si dát partii pasiánsu“. Interpretujeme-li par. 248 FZ takto vyhoceně, je na první pohled v přímém rozporu s mým tvrzením (které obhajuji v kap. A.II), že mentální stavy nejsou soukromé ve smyslu nedostupnosti jiným subjektům než těm, které je aktuálně zakoušejí: to bylo důvodem mého zájmu o tuto pasáž FZ. Konflikt zmizí, jakmile vezmeme na vědomí, jak zde Wittgenstein užívá slova „soukromé“ („pocity jsou soukromé“ pro něj znamená, že nedává smysl pochybovat, zda je zakouším nebo ne – zatímco o tom, co zakoušejí jiní, pochybovat mohou; srov. par. 246 FZ).

Konstatování, že zde mluvím o „hloubkové gramatice“ (ve smyslu FZ, par. 664) může být stále vnímáno jako příliš povšechné. Nikdy jsem se systematicky nezabýval výskyty slova „gramatika“ či „gramatický“ ve Wittgensteinových textech, ale jsem si vědom jejich rozmanitosti, která nezmizí ani tehdy, když odečteme „povrchovou“ gramatiku. Zde jsou tři případy, které jsem momentálně schopen rozlišit (bez nároku na úplnost):

- (1) Gramatické jsou metajazykové výpovědi, v nichž se explicitně mluví o principech, jimiž se řídí fungování nějakých typů výrazů v jazykových hrách (například: „o druhých má smysl říci, že jsou na pochybách, jestli mám bolesti, ale nikoli říci to o sobě“; FZ, par. 246).
- (2) Gramatickou funkci nabývají i výpovědi, v nichž se explicitně nemluví o jazyku, pokud k nim přistupujeme jako k demonstraci (či exemplifikaci) nějakého podstatného rysu fungování výrazu v určité jazykové hře. Řeknu-li například „Jedině ty můžeš vědět, jestli jsi měl ten úmysl“, může to podle Wittgensteina fungovat

figurují v rozdílných jazykových hrách (FZ, s. 278): jinými slovy, používat je *promiskue* by byla hrubá gramatická chyba.

⁵ Wittgenstein (2006).

jako vysvětlení významu slova „úmysl“ (FZ, par. 247) – s podstatným dodatkem, že „vědět“ tu znamená, že výraz nejistoty je beze smyslu“ (srov. bod (1)).

- (3) Jako „gramatické“ lze označit také výpovědi vyjadřující předpoklady, na nichž stojí naše jazykové hry a které se v rámci těchto her nezdůvodňují (naopak spoluvytvářejí rámec, v němž se odehrávají akty zdůvodňování a komunikace vůbec; srov. např. On Certainty, par. 83, 105). Prominentním příkladem je předpoklad, že naši partneři v komunikaci jsou lidské bytosti, s nimiž žijeme ve sdíleném (a na naši existenci nezávislém) světě, že má smysl připisovat jim postoje týkající se týchž objektů jako naše vlastní přesvědčení, záměry či přání atd.

Zbývá objasnit, co to znamená označit nějakou výpověď za „negramatickou“. Nejde o jakoukoli výpověď, která není gramatická ve smyslu (1), (2) ani (3) (podobně jako „nepřátelský“ není jednoduše každý, kdo není přátelský): jde o jakoukoli výpověď, která je neslučitelná s principy či předpoklady dané jazykové hry, a tedy také s tím, co o nich vypovídají (svým explicitním či implicitním způsobem – v.v.) gramatické výpovědi.

Shodneme-li se na tom, že výpověď, kterou vykonám užitím věty „Pocity jsou soukromé“, je podle Wittgensteina gramatická (vzhledem k tomu, co o ní říká v par. 247 FZ – v.v.), jde evidentně o gramatičnost ve smyslu (2). Příkladem korelativní negramatické výpovědi pak bude například „Je mi špatně, ale nejsem si tím jistý“ (dále V_3), „Jak si můžeš být tak jistý, že ti to chutná“ (V_4) atd.⁶

Po tomto dodatečném objasnění (dá-li se to tak nazvat) je na čase podívat se, v čem se Kamhalovo a moje chápání Wittgensteinova pojmu gramatičnosti shoduje a v čem se liší.

- (a) Označím-li tvrzení o soukromé povaze pocitů za gramatické, pak mi jeho popření nebo jednání, které s ním není slučitelné, např. užití věty V_3 nebo V_4 , vychází jako negramatické: popření ukazuje, že jsme si neosvojili význam slova „pocit“, užití uvedených vět ukazuje, že jsme si neosvojili významy predikátů označujících mentální stavy (a praxi připisování mentálních stavů sobě a jiným osobám). D. Kamhal, chápu-li ho správně, nepovažuje tuto inter-

⁶ Tím nechci říci, že tyto věty nemají smysluplné užití; osobně bych nepodepsal tezi z par. 246 FZ, že nemohu smysluplně vyjádřit pochybnost o tom, zda mám či nemám bolesti.

pretaci slova „gramatický“ za wittgensteinovskou (s. 559): náš výklad Wittgensteina se tedy v tomto bodě liší.

- (b) Souhlasím s Kamhalem, když říká (na s. 559), že „gramatickými větami podle Wittgensteina nejsou jen věty, které jsou tvrzeními [sám bych raději řekl: „které slouží k vykonání tvrzení“] o elementárních principech způsobu užívání [výrazů]“. Gramatické výpovědi ve smyslu (2) a (3) (resp. věty, jejichž užitím vykonáváme tyto výpovědi) jistě nejsou uvedeného druhu. Naopak Wittgensteinovo tvrzení, že „Věta ‚Pocity jsou soukromé‘ je srovnatelná s větou ‚Pasiáns člověk hraje sám‘“ je uvedeného druhu: to se snažím říci v pasáži, kterou kriticky cituje Kamhal (pozn. 71 na s. 85). Problém mé formulace je v tom, že navozuje dojem, jako by to byl jediný typ gramatických výpovědí ve Wittgensteinově smyslu (i když si myslím, že to není jediné možné čtení): měl jsem být preciznější, jinými slovy Kamhalova kritika je oprávněná. Nevím, jestli ji vztahuje i na mé ztotožnění gramatiky slova „pocit“ s elementárními principy jeho způsobu užívání: pro mě zůstává v platnosti napříč různými typy gramatických výpovědí ((1) – (3)).
- (c) Souhlasím s tím, že gramatické výpovědi nemusí mít status tvrzení (s. 559): vyjdu-li ze Searlovy klasifikace, mohou to být právě tak deklarační, direktivní nebo komisivní (např. závazek užívat termínu jistým způsobem). V inkriminované pasáži jsem se nicméně omezil na tvrzení: tento status připisuji – myslím, že právem – citovanému místu z Wittgensteina (par. 248 FZ).

Jak je zřejmé z obšírnosti mé odpovědi, Kamhalova kritika se dotkla bodu, který považuji za velmi důležitý: něco jiného je, že v knize samé hraje jen epizodní roli. Pokud se ukáže, že rozdíl v našem chápání Wittgensteinova termínu „gramatika“, resp. „gramatický“ je zásadnější, než se mi to teď jeví, a že můj výklad v konfrontaci s Kamhalovým interpretačně neobstojí, vyplyne z toho, že bych měl tyto termíny (v nové verzi své poznámky 71) vypustit. Cíl mé argumentace se přitom nezmění: ukázat, že Wittgensteinova teze o „soukromé“ povaze pocitů neimplikuje (absurdní) tvrzení, že pocity jsou dostupné jen těm, kdo je aktuálně zakoušejí.

V recenzi nacházím také řadu lichotivých míst, na něž bych měl, už kvůli symetrii, reagovat se stejným polemickým zápalem jako na kritické komentáře. Namísto toho musím bohužel konstatovat, že můj prostor je (právě v této chvíli) beze zbytku vyčerpán.

Petr Kořátko

Filosofický ústav AVČR
Jilská 1
110 00 Praha
kotatko@flu.cas.cz

LITERATURA

- KAMHAL, D. (2007): Recenze na: P. Kořátko, *Interpretace a subjektivita*. *Organon F* 14, č. 4, 555 – 559.
- KOŘÁTKO, P. (2006): *Interpretace a subjektivita*. Praha: Filosofia.
- WITTGENSTEIN, L. (1993): *Filosofická zkoumání*. Přeložil J. Pechar. Praha: Filosofia.
- WITTGENSTEIN, L. (2006): *Modrá a hnědá kniha*. Přeložil P. Glombíček. Praha: Filosofia.